

КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ
СТАРЕ СРПСКЕ ПИСМЕНОСТИ У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИФилолошки факултет,
Бања Лука

Кључне ријечи: историје српске књижевности, споменици старије књижевности, корпус српске књижевности, ћирилица, српски идентитет.

Апстракт: Под старом писменошћу у Босни и Херцеговини у овом раду подразумевамо текстове на српском књижевном и народном језику – од најранијих споменика до оних из 19. вијека, када се међу Србима у овим крајевима јавља нов књижевни ток, назначен дјелатношћу Гавра Вучковића, Богољуба Петрановића, Васе Пелагића и других им савременика. Потоњи корпус, који концепцијом одговара новијем схватању књижевности, не улази у област интересовања ове студије. У раду се најприје говори о досадашњим ставовима књижевне историографије према тековинама старе српске писмености у Босни и Херцеговини – од Павла Јозефа Шафарика до Јована Деретића. Посебно се разматрају различите идеолошке позиције са којих су се оцјењивали и квалификовали споменици старе писмености, са нарочитим освртом на утицај аустроугарске политике на развој новог, богумилског концепта средњовјековне писмености у Босни и Хуму. С тим у вези, образложена је природа интеракције идеолошких ставова и књижевне историографије. Дају се приједлози за рјешавање појединих књижевноисторијских проблема, попут статуса старе ћириличне фрањевачке и алхамијадо писмености у Босни и Херцеговини.

1.

Омеђавање старе писмености територијалним границама вијековима доцније обликованог продукта – каква је савремена држава Босна и Херцеговина – озбиљна је методолошка недоумица. Ње су мање-више свјесни сви истраживачи који се упусте у бављење овом темом. Наспрам географског оквира, унутар којег се истражује, стоји тежина сазнања да предмет истраживања суштински није одређен тим критеријумом. Додатну компликацију представља политичкоидеолошки поглед на феномен нације,¹ који је пресудно

1 Концепт нације међу становницима територије којом се занимамо различит је од западноевропског концепта, по коме се националност (nationality, nationalité, Nationalität, nacionalidad итд.) поклапа са административним оквиром и чини је систем узајамних законом прецизираних обавеза између појединца и државе. Иако на Западу постоји лексичка диференцијација попут nationality – citizenship, а која наглашава подвојеност између земље поријекла и тренутног држављанства, пракса форсира поистовјећивање државе и националности. Због тога се у рубрици Nationality у пасошима Велике Британије, на примјер, уписује одговор "British Citizen". Илустративнији је податак

утицао на третирање писане културне баштине овог простора. Тога смо потпуно постали свјесни при избору текстова средњовјековног и османског доба за потребе прве књиге из едиције *Српска књижевност у Босни и Херцеговини* (Дојчиновић, 2016). Њу смо саставили уз уважавање усвојене концепције едиције, као и мишљења савремене србистике, која је, уз мања неслагања у детаљима (фрањевачка ћирилска књижевност, алхамијадо итд.), јасна на својој позицији да сва стара писана баштина на српском језику јесте репрезент српске културне традиције (Стефановић Караџић, 1849: 1–27; Милосављевић, 1996). То је становиште са којег смо пошли и кога се и даље држимо. Уједно смо потпуно свјесни постојања другачијих погледа, као и појаве да неки споменици данас јесу елементи културног идентитета и других народа (нпр. фрањевачка традиција). Генеза оваквих случаја засебно је питање.

Упркос промјенама које доживљава на фонетском, морфолошком, синтаксичком, лексичком и другим нивоима, језик остаје један.² Зато је ослањање на њега методолошки најприхватљивије рјешење, нарочито за старије периоде, будући да истраживање по другим критеријумима не даје задовољавајуће одговоре. Осврнућемо се на два.

Географски критеријум не може бити ваљан, јер се српски идентитет не веже за територијалну јединицу (Србин ≠ територија), већ за особену свијест о етничкој припадности са свим што таква идентификација са собом носи. Додатна компликација представља толико учестала промјенивост граница, нарочито у прошлости.³

Национални критеријум отвара низ нерјешивих потешкоћа. Врло је тешко одредити параметре по којима се неко сврстава у дату категорију. Ако је то рођење, како се И. Андрић сврстава у српску традицију? Ако је то вјероисповијест, како се М. Селимовић сврстава у српску традицију? Ако је то лично осјећање, значи ли то да се појединац својевољно може уврстити у француску књижевност, ако се

који се затиче у пасошима Сједињених Америчких Држава, гдје се у исту рубрику уписује "United States of America" (националност = држава). Такво поистовјећивање у Босни и Херцеговини није могуће, па је и информација о националности носилаца њеног пасоша у потпуности изостала. Западном свијету би податак по овдашњим етничким критеријумима (Србин, Хрват, Бошњак) био нефункционалан и беспотребан, а народи, бар већи дио њих, нису спремни свој идентитет поистовјетити са државом која је само дјелимично њихов израз.

2 У новије вријеме, невоља са српским језиком тиче се денотативног слоја, именована (Реметић, 2012). Оно није пуко давање имена или његова промјена, већ се најдиректније тиче националне идентификације. Зато су и реакције на ову појаву оштре, очекиване и сталне (међу бројнима – Петровић, 2013).

3 Стара српска писменост то једнако јесте у Рашкој, у средњовјековној Босни и другим крајевима. У настојању ка изучавању њеног територијално спецификованог сегмента не би требало бити опасности од њене парцијализације и декомпоновања. Такав приступ је нужно зло у историјском моменту који острашћено подстиче омеђавање (Lovrenović, 2009: 63–81) – како на синхроном, тако и на дијахроном плану, а по потврђеном правилу: Ако у том послу не учествујете сами, други ће га радо завршити за вас.

осјећа њеним дијелом? Најзад, да ли национална свијест Србина у 21. вијеку одговара националној свијести Србина у 13, 14, 18. или 19. вијеку? Рекли бисмо да не, јер националну свијест обликује и модификује систем најразличитијих историјских задатости, као што су: економска сигурност, с друге стране – опасност, ратови, затим идеолошка потлаченост, међународни утицаји итд. Она није непромјењива, колико то год било тешко признати. Напротив, врло је еластична у појединостима и добрим дијелом непредвидива. Ништа је не профилише тако добро као угрожени биолошки мотив и мотив сигурности, чега је у историји српског народа било на претек. Искуство живота под османском управом, која је готово поистовјеђена са исламским елементом, из српске етничке свијести прогнао је могућност да Србин буде мухамеданац, док је вишевијековно искуство са прозелитизмом бечког двора, а посебно траума са Независном Државом Хрватском, потпуно побрисало могућност да Србин буде римокатолик. Тако је у новије вријеме од вуковских Срба сва три вјерозакона Србин прерастао искључиво у православца. Малобројни а(нти)теисти, агностици и припадници сличних минорних скупина засјењени су доминантним православним идентитетом. Овакав процес сасвим је природан,⁴ али га се непрестано треба сјећати при сваком загледању у прошлост.

Отуда језик једини има постојану кохезивну снагу. Босна и Херцеговина нарочито је осјетљива на овакве проблеме. Једина је држава бивше Југославије која, разумљиво, до данас није успоставила доминантан идентитетски модел. То није ни могуће. У контексту приче о динамичности идентитета и проблемима са којима се рачуна при изучавању старе српске писане заоставштине, осврнућемо се на поједине историјске прегледе, како бисмо провјерили на који се начин третирао та заоставштина са територије данашње Босне и Херцеговине. Није нам намјера да се бавимо изучавањем историја српске књижевности, вредновањем њихових концепцијских и научних рјешења, већ начином на који су се односиле према назначеном корпусу, а подстакнути проблемима са којима смо се сусрели при састављању напријед поменутог хрестоматије.

2.

Почеци бављења књижевном историјом међу Србима доводе се у везу са списом Лазара Бојића *Памятникъ мужемъ у славено-сербскомъ книжеству славнымъ*, објављеним у Пешти 1815. године. Он, међутим, по својој концепцији није претендовао на такву титулу. Аутор је спис упутио свом ученику, како би му представио писце: Ј. Рајића, Д. Обрадовића, Г. Трлајића и А. Стојковића (Боичъ, 1815).

⁴ Упутно је присјетити се идентитетске раздиобе Велика Британија – Сједињене Америчке Државе или Велика Британија – Аустралија.

Сходно томе, дијахрони увиди који би покрили област којом се интересујемо у овом раду овдје су изостали.

Нешто више од деценију доцније Павел Јозеф Шафарик штампао је свој књижевноисторијски преглед *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826). Његово методолошко полазиште јесте језик, што је био оновремени научни метод првог реда: српска књижевност и писменост уопште поклапају се са штокавским изговором.⁵ Тако дефинисан корпус даље је подијелио на књижевности Срба грчког обреда – *Dritter Abschnitt. Geschichte der Sprache und Literatur der Slawoserben griechischen Ritus* (Schaffarik, 1826: 191–225); и књижевности Срба римокатоличког обреда – *Vierter Abschnitt. Geschichte der Sprache und Literatur der katolischen Slawo-Serben (Dalmatiner, Bosnier, Slawonier) und Kroaten* (Schaffarik, 1826: 226–270). Као спецификум Срба – православаца, било да су насељени у Угарској, Србији, Босни, Црној Гори, Бугарској, Славонији или Далмацији, Шафарик је нагласио употребу ћирилског писма (Schaffarik, 1826: 191), док у представљању Срба – римокатолика у Босни (§.30) у свега неколиким реченицама помиње само богословски натопљену дјелатност фрањеваца (Schaffarik, 1826: 262). Изван тога је књижевност Хрвата. Није небитан податак да је осврт на историју средњовјековне Босне Шафарик смјестио међу уводне историјско-етнографске напомене о православним Србима (Schaffarik, 1826: 196–197), док их у јако кратким напоменама истог типа о Србима – римокатолицима нема (Schaffarik, 1826: 226). Ако је тако, није без аргумената закључак да је и ћирилску писменост средњовјековне Босне Шафарик приписивао Србима – православцима, што се уклапа у његову општу слику: Срби = Срби православци (ћирилица) + Срби римокатолици (латиница).

На тим принципима настала је прва намјенски писана историја српске књижевности, коју је Шафарик оставио у рукопису, али је залагањем Јозефа Јиречека објављена у Прагу 1865. године. За ту прилику, како је навео у предговору (Шафарик 2004: 7–8), латио се подухвата писања о дјелима Срба грчке вјере, а у исто вријеме је обећао да ће у посебној књизи обрадити писце и дјела Срба римокатоличке вјере. Нарочито нас је интересовало како се третира правно-административна заоставштина канцеларија средњовјековне Босне. У поглављу „Повеље” (Шафарик, 2004: 128–134) дато је 28 примјера. Од тога је осам из канцеларија српских владара Босне: бана Кулина и краљева Стефана Твртка I, Стефана Дабише, Стефана Остоје, Стефана Твртка II и Стефана Томаша. Дакле, стару ћирилску писменост Хума и Босне видио је унутар баштине Срба грчке вјере (православаца).

Исте године у подухват приказивања прегледа словенских књижевности упустио се и руски истраживач Александар Николајевич

⁵ Детаљније о Шафариковој концепцији видјети у: Милосављевић, 1996: 58–73.

Пипин, тада већ бивши професор универзитета. Уз помоћ Владимира Даниловича Спасовича (написао дио о пољској књижевности), штампао је у Санкт Петербургу *Обзоръ истории славянскихъ литературъ*. Друго поглавље носи наслов „Сербы” (Пыпин, Спасовичъ, 1865: 91–169), у којем је изложио преглед свих јужнословенских књижевности осим бугарске. За њих каже да су раздијељене по територијама „совершенно однородныхъ по языку” (Пыпин, Спасовичъ, 1865: 92). Стару писменост канцеларија из Босне обрадио је у одјелку „Собственная Сербія въ древнемъ періодъ” (Пыпин, Спасовичъ, 1865: 100–108) као канцеларијске споменике старе српске писмености, у коју још спадају исправе српске (двора у Србији), херцеговачке (хумске, травунијске), „турске” писане на српском језику, зетске (у које убраја и оне Скендербегове), дубровачке и приморске (Пыпин, Спасовичъ, 1865: 101). На сами почетак ставио је повеље бана Кулина и Стефана Немање, како је то, између осталих, у својим предавањима чинио и Ђура Даничић (Даничић, 1976: 144).

Двије године након Шафарикове и Пипинове књиге издао је у Загребу Ватрослав Јагић *Хисторију књижевности народа хрватскоја и србскоја* (1867). Напрема Шафариковој, Јагићева концепција потпуно је другачија (Милосављевић, 1996: 121–148), блиска идејама Илирског покрета. Стога представља својеврсну новину: Срби и Хрвати два су сродна племена, одијељена понајприје вјером, која је „код сљедбеника источне цркве узко скопчана с народношћу” те је „једно име (србско) и преко својих народних граница завладало у значењу набожном за свеколик ’народ православни’” (Јагић 1867: 3). Јагићева формула јесте: Србин=православац, Хрват=римокатолик. Како се у овој књизи позабавио искључиво старијим периодом (поднаслов је „Књига прва. Старо доба”), врло је упутно провјерити како је третирао старо доба писмености у Босни и Херцеговини. У поглављу „Трагови србских књижевних старина до Савиних времена; стара србска писма, повеље, хрисовуље” (Јагић, 1867: 137–146) вриједност ових докумената тумачи у односу на чињеницу да је

народни србски језик врло рано ушао у употребу књижевну те се још до данас сачувала лијепа кита књижевних старина, познатих под именом србских листина, које су тиом драгоцјеније, чим су најстарија, паче једита свједочанства народнога србскога језика у нашој најстаријој књижевности. (Јагић, 1867: 140)

Очекивано, као најстарији ћирилски документ писан српским (народним) језиком Јагић помиње *Повељу Кулина бана* (1189). У њој и додатним примјерима види велику вјештину српских писара (нарочито Кулиновог Радоја), по чему закључује да је у Босни, Захумљу, Дукљи итд. и те како морало бити развијене српске ћирилске писмености и прије овога времена (Јагић, 1867: 142). Експлицитно Јагић као споменике српске ћирилске писмености помиње заоставштину владарских и великашких канцеларија средњовјековне Босне и Хума:

од банова Кулина и Матије Нинослава до краља Твртка и његових насљедника; као и обласне госпoде: Јабланића, Санковића, Сандаља Хранића, Радослава Павловића, Хрвоја Вукчића Хрватинића итд. (Јагић, 1867: 142–143). Континуитет српске писмености и у вријеме османске власти Јагић доказује гoмилама старих српских књижевних спoменика разасутих по манастирима Босне, Старе Србије и Херцеговине (Јагић, 1867: 174–175).⁶

Исте године као и Јагић, у размаку од неколико мјесеци, у Београду је публиковано прво издање *Историје српске књижевности* (1867) Стојана Новаковића. Када се упознао са Јагићевим дјелом, али и додатно проширио своја знања, објавио је 1871. године њено друго издање. Упркос концепцијским промјенама другог издања у односу на прво (Милосављевић, 1996: 100–120), Новаковићев став о старој писмености у Босни и Херцеговини остао је непромијењен: она јесте српска књижевност, чији преглед започиње „дипломом Кулина бана” (Новаковић, 1867: 25; Новаковић, 1871: 44). Припадају јој, уз документе писане у Србији и Дубровнику, и они писани у Босни (Новаковић, 1867: 73; Новаковић, 1871: 91), а потом и списи „Бошњачка Срба западне цркве” (Новаковић, 1867: 117): Матије Дивковића, Стјепана Матијевића, Павла Посиловића, Стјепана Маргитића.

Ватрослав Јагић друге двије предвиђене књиге своје историје није довршио (средње и ново доба), али се из појашњења замишљене концепције, изложене у објављеном тому, не види да би се посебно бавио питањима фрањевачке традиције у Босни и Херцеговини, јер средње доба дефинише као „далматинско-дубровачко” (од 15. вијека), које се протеже до остварења у Хрватској, Славонији и Угарској из 18. вијека (Јагић, 1867: 14). Али с обзиром на чињеницу да је поистовјеђивао римокатолике са Хрватима, што је била оновремена истинска новина, можемо закључити да би фрањевачку писменост обрадио у контексту хрватске традиције. С друге стране, Шафарик и Новаковић јединствено помињу ћирилску традицију фрањеваца из Босне на попису спoменика српске књижевности (Шафарик, 2004: 201–207; Новаковић, 1867: 117).

Узрок неосвртања на алхамијадо књижевност треба тражити у поприличном непознавању ових текстова. Стојан Новаковић је за њих

⁶ Да би се избјегла збуњеност пред исказима попут „српски и босански владари” треба подсетити да се придјев „српски” користио и користи двозначно: 1) у вези са етнонимом Србин (нпр. српски језик = језик којим говоре Срби); 2) у вези са топонимом Србија (нпр. српско држављанство = држављанство Републике Србије). Конкретно значење мора се разлучити из контекста. „Средњовјековне српске и босанске канцеларије”, на примјер, односе се на канцеларије Србије и Босне као територијалних јединица, без наглашеног етничког одређења. С друге стране, „српски језик” није ознака језика одређеног државним границама већ језика којим доминантно говоре Срби, ма гдје били. Инсистирање на термину „србијански” (који се односи на територију Србије) новијег је датума и спорадично се користи у вези са тзв. политичком коректношћу. Зато се не смије примјењивати ретроактивно.

знао посредно, преко књиге њемачког конзула Ота Блауа *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler* (Лајпциг, 1868), о којој је и писао (Новаковић, 1869: 220–255). Доступнији су постали тек са књигом *Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslims: aus dem XVII., XVIII. und XIX.*, коју су у Сарајеву 1912. објавили Сејфудин Кемурa и Владимир Ђоровић.

3.

Одлуком Берлинског конгреса (1878), на територију Босне и Херцеговине ушле су трупе Аустроугарске империје, која је окупиране крајеве анектирала 1908. године. Коментаришући актуелне догађаје, Јован Цвијић је записао како се „не сме дати туђину, страни држави, *централна област* и *језиро* једног народа, јер то значе Босна и Херцеговина за српски народ” (Цвијић, 1908: 16, подвлачење наше), образлажући аргументима оновремене науке значај Босне и Херцеговине за Србе. Таквим ставовима Аустроугарска није била нимало склона. Напротив. Великим залагањем управитеља Бенјамина Калаја (Краљачић, 1987) све силније подстицана је свијест о етничкој засебности становника Босне и Херцеговине, при чему су коришћена бројна средства: штампа (Вељковски, 2005: 471–489), културна и физичка изолација у односу на Србију, школство (Терзић, 2014: 356) итд. Замах тог процеса понајбоље се огледа у познатим стиховима Сафета-бега Бешлагића објављеним у првом броју листа *Бошњак*, у којима се, између осталог, каже: „Од Требиња до бродскијех врата, није било Срба ни Хрвата,/ а данас се кроза своје хире, оба странца ко у своме шире” (Вељковски, 2005: 478). Мало-помало од централне области и језгра српског народа Босна и Херцеговина постала је по осјећању страна творевина у којој се „врло задовољавајућим” резултатима у школству сматрало ако ученици, поред јако доброг познавања географије Аустроугарске и Босне и Херцеговине, на истој карти не умију пронаћи Београд (Терзић, 2014: 356).

Са тим осјећајем и цјелокупна традиција коју је баштинила полагано је постајала страна српском имену, што као крајњу посљедицу има данашње готово једногласно непоистовјеђивање српског идентитета са свиме што има предзнак Босне и Херцеговине. Упркос томе, прошлост се не може равнати према новоразвијеном осјећању, како се не може затирати ни веза српског имена и средњовјековне босанске државе (Саџак, 2014).

4.

У околностима интензивнијег интересовања за судбину јужнословенских народа појавило се у Санкт Петербургу друго издање прегледа словенских књижевности Александра Николајевича

Пипина и Владимира Даниловича Спасовича (1879). Прво издање је прерађено и подијељено у два тома. Нови назив био је *История славянских литератур*. Први том, у којем се обрађује српска књижевност, штампан је 1879, а други 1881. године. Иако се концепцијски разликују (Милосављевић, 1996: 84–99), јер се, због промијењених политичких околности, осјећа тенденција оштријег раздвајања Срба и Хрвата, став према старој писмености у Босни и Херцеговини остао је исти: она се помиње искључиво у контексту српске писане традиције (Пыпин, Спасовичъ, 1879: 152).

Увидом у уџбеник *Историја српске књижевности према наставном плану за средње школе*, који је 1903. године штампао угледни новосадски гимназијски професор Јован Грчић, уочава се ослањање на такво филолошко полазиште у вези са корпусом српске књижевности. Грчић је био незадовољан доступним постојећим уџбеницима, јер су неки од њих, како каже у другом издању, српску књижевност приказивали „мађејски” (Грчић, 1906: i). Ту је од књижевноисторијских дјела посебно истицао *Повјест књижевности хрватске и српске* Ђура Шурмина из 1898. године. У свом приказу Грчићевог дјела, Давид Богдановић замјерио му је исти маћехински однос према хрватској књижевности, којој се – истини за вољу – Грчић ни насловом, ни концепцијом свога уџбеника није обавезао (Богдановић, 1904: 62–64). Убрзо је изашло и друго, обogaњено издање, јер је прво врло брзо било распродато. Грчић писану традицију Босне и Херцеговине види унутар српске књижевности. Под тим подразумијева и фрањевачку ћирилску традицију, а посебно издваја Матију Дивковића и Павла Посиловића (Грчић, 1906: 73). С друге стране, Ђуро Шурмин, чијим је дјелом Грчић био незадовољан, „Књижевни рад у Босни” (Šurmin, 1898: 112–121) обрађује у поглављу „Хрватска књижевност”. Ослањајући се на текст Фрање Рачког, а у складу са владајућим идејама аустроугарске културне политике, Шурмин наглашава богумилски карактер становништва Босне, те њену литерарну традицију дијели на богумилску и фрањевачку. При томе није пропустио да нагласи босанско обиљежје ћирилице („босанска ћирилица” – Šurmin, 1898: 116), иако већ неколико редака испод исправно цитира фра Матију Дивковића, који каже како је *Наука крстијански* штампао „слови српскиими”, на шта је Шурмин додао „т. ј. ћирилскимими” (Šurmin, 1898: 117). Није без значаја ни његова тврдња да је народу „без изнимке било познато само писмо ћирилско” (Šurmin, 1898: 121) када се зна да је вјерска раздиоба углавном пратила употребу писма, тако што се римокатолицима приписивало коришћење латинице, а православцима ћирилице.

Драстично промијењено политичко осјећање може се илустровати увидом у дјело *Geschichte der ältern slawischen Literaturen*, објављено у Лајпцигу 1908. године. Аутор Матија Мурко, тадашњи професор словенске филологије на Универзитету у Грацу, невели-

ко десето поглавље насловио је као „Bosnien” (Murko, 1908: 169–174). Већ је у првој реченици нагласио како је Угарска са мање или више успјеха освајала територије својих источних и западних комшија, али да је Босна увијек била њена. Отуда је и назив „Ungarn Bosnien” (Murko, 1908: 169). Ваљда је то сентиментално подсјећање требало да буде само једно у низу оправдања наставка „патронатског права угарских краљева” (Lovrenović, 2006: 568), сада у еволуираном облику *аустроугарског* завођења поретка и мира на територији која је ономад постојано била саставни дио Угарске („ihre Bestandteile bosnischen Besitz bildeten” – Murko, 1908: 169). У складу са аустроугарском политиком, наглашена је прича о патаренима, богумилима. Засебна „босанска ћирилица” („bosnischen Cirilica” – Murko, 1908: 171), према овом аутору производ је особене путање ћирилизације Босне, коју је писменост преправила из Македоније. Овај пут, трасиран мимо Србије, довео је до тога да се ћирилска писменост у Босни, писао је Мурко (Murko, 1908: 171), по неколиким карактеристичним тачкама разликовала од оне у Србији и Бугарској. Ту се није стало. Указивање на различитост Босне и Херцеговине и у овом сегменту имало је очекиван епилог: Херта Куна је седамдесетих година 20. вијека у својим радовима коначно промовисала „босанску редакцију” старословенског језика, која је – истини за вољу – изузетно блиска српској редакцији, али јој због географских, историјских и културолошких разлога, особене ортографије, икавских рефlekса и сл. треба признати посебност (Kuna, 1973: 89–102; Kuna, 2008: 64–79).⁷ Констатујући како Босна није успјела развити сопствени литерарни израз, писану заоставштину, слично Ђуру Шурмину, дијели тако што споменике на латиници приписује римокатолицима, а оне на ћирилицу – богумилима (Murko, 1908: 172). Ако се у овом приказу старе писане традиције Босне и Херцеговине Срби (православци) и помињу, то је на првом мјесту зарад упућивања на одвојеност споменика босанске баштине у односу на српску (Murko, 1908: 173). Нарочит „специјалитет” („Spezialität” – Murko, 1908: 173) старе Босне јесу епитафи, које у највећој мјери доводи у везу са богумилима. Ипак је морао признати да су под мраморјем сахрањивани такође православци и римокатолици, на шта указују изображени крстови, који се не би уклапали у богумилски концепт. Иако статистика коју је изнио у уводу књиге потврђује да је у Босни и Херцеговини чак 44% становништва православне вјероисповијести, док је 35% мухамеданске и 22% римокатоличке (Murko, 1908: 15), аутор овог прегледа није видио никакав допринос православне културе традицији Босне и Херцеговине. Ако кажемо да је као први међу примјерима ’богумилске писмености’ навео *Никољско јеванђеље* (Murko, 1908: 172), постаје потпуно јасно како је уопште било могуће елиминисати православни елемент – најобичнијим изостављањем и преиме-

7 О неоправданости оваквог закључивања видјети Драгојловић, 2009: 32–52.

новањем.⁸ На Муркову пристрасност, нестручност и ангажованост упозорио је још Владимир Ђоровић, који је са њим ушао у оштру полемику, између осталог и због поистовјеђивања вјере и нације (Васиљевић Илић, 2007: 26–27).⁹

Наредне, 1909. године Павле Поповић, професор Филозофског факултета Универзитета у Београду, од извода са предавања о старијем књижевном периоду српском (стара, народна и дубровачка књижевност) сачинио је *Прејлед српске књижевности*. Како је убрзо био оптужен за тобожњи шовинизам, јер је из свог уџбеника искључио хрватску књижевност, а – замјерили су му – говорио је о дубровачкој књижевној традицији, у другом издању (1913) образложио је свој поступак. Одбијајући било какве примисли о шовинизму, оправдао се „научним поштењем” (Поповић, 1999: 8), јер му тада није било могуће ишчитати сва дјела која би ушла у такав преглед. Међутим, из свог *Прејледа* Поповић је искључио још нешто: све оно што, према његовом суду, не припада у „праву књижевност” (Поповић, 1999: 14). Отуда је изостала информација о корпусу, који је предмет интересовања у овом раду. Али та информација није изостала у Поповићевој књизи *Југословенска књижевност*, објављеној 1918. године у Кембриџу. У њој каже: „У средњем веку југословенска књижевност писана је на четири буквице: ћирилицом (српска), глагољницом (хрватска), латиницом и готицом (словеначка)” (Роровић, 1918: 5), што у коначници доводи до тога да у оквиру српске традиције помене и „листине босанских владара и дубровачке републике, махом у чистом народном језику” (Роровић, 1918: 14).

У међувремену је, од 1910. до 1914. године, београдски средњошколски професор Андра Гавриловић издао четири свеске, у којима је српску и хрватску књижевност сагледао као цјелину, јер су на истом језику. Те идеје југословенства убрзо ће се конкретизовати и изродити Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (1918). И поред тога, Гавриловићева *Историја српске и хрвајске књижевности словенско-народнога језика* развој српске књижевне традиције прати од глагољских *Гриковићевој* и *Михановићевој одломка*, па даље преко ћирилских *Мирослављевој* и *Вукановој јеванђеља*. Запажамо да међу тим споменицима набраја *Никољско јеванђеље* (које је Мурко крстио богумилским именом), па и *Хвалов зборник* (Гавриловић, 1910: 46–50),

8 Да то није усамљен случај показује и Миховил Комбол, који ћирилицу у Босни налази прикладнији назив „босанско-хрватска ћирилица” (Kombol, 1945: 20), коментаришући како су њоме у Босни писали „босански богумили и католици, а касније и муслимани” (Kombol, 1945: 20). И овдје су православци, који су се ћирилицом највише и искључиво користили, прецртани једним потезом пера.

9 Сам Ђоровић писао је о књижевности у Босни и Херцеговини на више мјеста, а између осталог и у оквиру синтетичког прегледа *Босна и Херцеговина* (Ђоровић, 1925: 85–127). Сматрајући да у књижевноисторијском погледу у Босни нема ничега издвојеног, што не би било компатибилно са токовима у Србији и Хрватској, Ђоровић као примјер нуди повељу Кулина бана, називајући је „првом повељом српском” (Ђоровић, 1925: 87).

„најрепрезентативнијег и најкомплетнијег представника босанске средњовјековне књижевности” (Kupa, 2008: 156). На њих се изнова осврће, али другим поводом, и то када говори о наводном богумилском карактеру споменика средњовјековне Босне (Гавриловић, 1910: 172).¹⁰ У овом прегледу присутно је врло раширено мишљење да се апокрифни списи, којих је нарочито било у Босни, по инерцији доводе у везу са евентуалним богумилским вјерским застравањима. Ова методолошка погрешка довела је до готово потпуног затирања чињенице да су апокрифи били читани и преписивани у православној средини, и међу монасима, па чак коришћени у богослужењу (Трифуновић, 1976: 158; Трифуновић, 1990: 21). Гавриловић се креће у опсегу себи савремених, аустроугарски профилисаних, уопштених знања о Босни. Тако наводи да су средњовјековна писма из Босне „по стилу више народна, а писана су босанчицом” (Гавриловић, 1910: 178). Али као први споменик српске писмене дјелатности свјетовног карактера наводи управо повељу бана Кулина.

Још један преглед објављен је на њемачком језику, и то у Загребу 1911. године под називом *Das Kroatisch-Serbische Schrifttum in Bosnien und Herzegowina (von den Anfängen im XI. bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX. Jahrhundert)*. Аутор му је Драгутин Прохаска, тада гимназијски професор. Основа Прохаскиног излагања јесте апологија у старини јеретичког карактера Босне и Херцеговине, у којој ипак види и српски и хрватски удио (али тек каснији). Помињање засебности босанске ћирилице било је неизбежно (Prohaska, 1911: 11–17), а она наједном више није доминантна ознака православног живља, већ свих становника Босне подједнако. Иако као изворе за примјере наводи збирке *Monumenta Serbica* Франца Миклошића и *Споменике српске* Меда Пучића, Прохаска их смјешта у поглавље „Die Literatur der Bogumilen” (Prohaska, 1911: 37–55). Шта се онда могло убројати у српску традицију? Пето поглавље, насловљено као „Die serbisch-orthodoxe Kirche und ihr Schrifttum” (Prohaska, 1911: 69–92) даје одговор на то питање: православне богослужбене књиге османског доба. Када се концепција боље размотри, дође се до закључка да је књижевност у Босни до османске власти била богумилска, баш како је писао Мурко. По паду ових територија под Турке, књижевност се рачва на српску (са центрима у православним манастирима, који су у нераскидивој вези са Пећком патријаршијом, од 18. вијека под руским утицајем) и хрватску (од Матије Дивковића па даље). Исти приступ је задржао, само са далеко мање детаља, у *Прејледу хрватске и српске књижевности (до реализма 1880)* из 1919. године (Prohaska, 1919: 3–13).

Прохаскина схема, налик Мурковој, колико год била неистинита, јер је средњовјековна писменост демантује (Грковић Мејдор, 2012; Летић, 2012; Саџак, 2014), биће доминантна у даљем бављењу овим корпусом. На њеним идејама никле су двије значајније научно-популарне

10 О неодрживости ових тврдњи видјети Драгојловић, 2009: 116–128.

збирке текстова старије књижевности Босне и Херцеговине: *Хрестиомаиџа сџарије босанске књижевности* (Књиџа I. Средњовјековна књижевности и хрвајска књижевна традиција) Херте Куна и *Босанскохерцеџовачка књижевна хрестиомаиџа* (Књиџа I. Сџарија књижевности) групе аутора (Х. Куна, П. Анђелић, П. Пејчиновић, М. Хаџијахић, В. Максимовић), обе објављене у Сарајеву 1974. године. Претходно је интересовање за ове споменике, уз интерпретативна огрешења (Дојчиновић, 2016: 26–27), побудио Мак Диздар својим популарним изборима *Сџари босански епџафи* (1961) и *Сџари босански џексџови* (1969). Херти Куни је нарочито био драг Прохаскин приступ. О његовој студији благонаклоно је и писала (Куна, 1976), мада „с много грешака у појединостима” (Драгојловић, 2009: 17). У предговору *Хрестиомаиџи сџарије босанске књижевности* тврдила је како се тек са пропашћу средњовјековне босанске државе развијају конфесионално маркиране књижевности (Куна, 1974: 7). Отуда је као критеријум за именовање споменика средњовјековног доба послужио онај географски, како је то раније учинио и Мак Диздар, а за традицију османског доба – конфесионални. Овим поступком замагљена је припадност средњовјековних споменика Босне и Хума српској културној баштини, осим ако – хипотетички узевши – Херта Куна није средњовјековној Босни признавала српски идентитет, што свакако није био случај. Да географско одређење није само техничко већ је увезано са политичко-идеолошким претпоставкама открива њена констатација у вези са османским периодом да „посебан проблем у том погледу представља српска књижевна традиција, коју је веома тешко одвојити од књижевне традиције Србије” (Куна, 1974: 8). Иако је и у средњем вијеку неодвојеност писане традиције Србије и Босне означена српскословенским (књижевним) и старосрпским (народним) језиком и ћирилицом (Грковић Мејџор, 2012: 17–35), раздвајање је учињено подвлачењем њеног дијела под наводно аконфесионалну државу. Послије пропасти те државе, ни „проблем” јединствености српске традиције није се могао ријешити на тај начин, те је остао отворен. Остало је отворено и питање зашто је уопште проблематична јединственост српске писане традиције. Са истом потешкоћом Херта Куна сусрела се и у раду на првој књизи *Босанскохерцеџовачке књижевне хрестиомаиџе*, за коју је саставила дио о средњовјековној књижевности, те српској и хрватској књижевној традицији. Пропусте и методолошке нејасноће на којима је заснован овај избор сабрао је Бранко Летић у свом приказу публикације (Летић, 1976: 15–23). На поступке приређивача изнова се осврнуо, појашњавајући свјесне манипулације у вези са старијом писаном традицијом у Босни и Херцеговини:

Да би задовољили политички концепт ‘босанске аутохтоности’, они су, иако угледни стручњаци, двојако цитирали исте изворе; без атрибута српски, кад је било речи о средњовековним текстовима (нпр. Записи и натписи, Споменици, Monumenta, итд.), и са атрибутом српски кад је било

речи о књижевној традицији у турском периоду (Стари српски записи и натписи, Старе српске повеље, Споменици српски итд. (Летић, 2012: 142)

Такав приступ, мимо неизбежних записа са издања штампарије у Горажду (16. вијек), пренио је српску традицију на сам свршетак 18, а доминантно у 19. вијек и текстове Јоаникија Памучине, Ата Марковића Слома, Стаке Скендерове, Прокопија Чокорила, Нићифора Дучића (Куна, Анђелић и др., 1974: 101–138). Тиме је она потпуно лишена средњовјековног периода.

5.

Сматрајући да су Срби и Хрвати једно, а да их дијели вјера, и Тихомир Остојић у својој *Историји српске књижевности*, објављеној у Београду 1923. године, на становишту је да једну књижевност чини један језик (Остојић, 1923: 8). О Босни је писао у обимом невеликом 33. поглављу (Остојић, 1923: 56–57), правдајући то изостанком књижевног стваралаштва у Босни, јер су се њени становници на културолошкој равни ослањали на околне земље, трпећи византијске и римске утицаје. Међутим, најсилнија културолошка струја Тихомиру Остојићу није остала неуочена, па је закључио да „што се тиче правца културе и књижевности, Босна плива истом струјом као и Рашка” (Остојић, 1923: 56).

Прегледи Милоша Савковића, Антуна Барца и Драгољуба Павловића (у рукопису) не доносе податке посебно значајне за ово истраживање. Није на одмет примјетити да они уопште не обрађују канцеларијску писменост средњег вијека, фокусирајући се доминантно на дјела која су сматрала „правом књижевношћу”. На писану заоставштину из средњовјековне Босне осврнуо се Ђорђе Сп. Радојичић укључујући је у *Развојни лук старије српске књижевности* (Радојичић, 1962: 19–21), али јој не одричући богумилски карактер, у складу са стањем науке тога доба (Радојичић, 1967: 108–111). Нарочито је важно укључивање „босанске писмености” у *Антологију старије српске књижевности (XI–XVIII века)* из 1960. године. Радојичић је сматрао нужним, како смо из неког разлога до данас остали навикнути, да се правда због тог геста, између осталог, и сљедећим ријечима: „Босна је улазила у састав прве српске државе, створене у Српском Загорју, и била је њен део и у доба првих почетака старе српске књижевности. Кад је Босна била на врхунцу свога државног развоја, настављала је немањићке традиције” (Радојичић, 1960: 5–6).

Догађај за српску медијевистику јесте појава *Историје старије српске књижевности* (1980) Димитрија Богдановића. Њен облик највише је одређен концепцијом вишетомне *Историје српског народа*, за коју је писана, а којој се заиста може понешто и приговорити (Милосављевић, 1996: 42–43). Богдановићев став изражен је врло јасно:

Али зато у стару српску књижевност улази сва књижевна оставштина Дукље и Зете, Хума и осталих 'западних' српских земаља средњег века, и безусловно сва средњовековна ћирилска рукописна традиција Босне (до XV века) – не и фрањевачка босанска ћириличка књижевност (Богдановић, 1980: 32).

Тако је размишљао и Јован Деретић, који је 1983. године објавио прво издање *Историје српске књижевности*. У наредним издањима издвојила се „Стара босанска књижевност” као поднаслов унутар одјелка „Средњи век” (Деретић, 2007: 211–216). За разлику од става Драгутина Прохаске, кога су се придржавали и босанскохерцеговачки истраживачи, Деретић у паду Босне не види крај неодређеног средњовековног а почетак професионалног доба, већ моменат у коме се писменост из Босне „поново слила с матичном српском књижевношћу” (Деретић, 2007: 212). Значајно је нагласити како је Деретић изразио резервисаност према богумилском карактеру баштине из Босне. Такво држање, поприлично другачије од ранијег, аустроугарског усмјерења, назначено је и у предавањима Ђорђа Трифуновића објављеним у *Крајком ирепеду јуџословенских књижевности средњег века* (Трифуновић, 1976: 156–162), а развијено у анализама појединачних споменика и феномена.

Нарочиту заслугу у том послу имао је Драгољуб Драгојловић, чији су радови о овој области, махом из осамдесетих година 20. вијека, 1997. године обједињени и проширени у књизи *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*. Узимајући у обзир сву доступну научну литературу о овом проблему, односећи се према њој критички, Драгојловић је закључио:

Под српском књижевношћу у средњовековној Босни и Херцеговини подразумева се књижевност једног за српску средњовековну културу типичног круга обележеног, с једне стране, границама средњовековне босанске државе у временском распону од XII до XV века, а с друге стране, византијском православном цивилизацијом. Она није одређена само језиком или народним обележјем, већ јединством поетике, стила и културно-историјског идентитета израженог у средњовековној рукописној традицији Босне до краја XV века. Од В. Јагића до Д. Богдановића постоји сагласност да је средњовековна рукописна традиција Босне до турске окупације интегрални део српске књижевности с којом се уклапа у заједничку византијско-словенску православну књижевност без обзира на посебне верске и црквене прилике у средњовековној босанској држави. (Драгојловић 2009: 19)

6.

Може се дискутовати о томе да ли је могуће изнова успоставити концепт националног идентитета присутан у Шафариковом дјелу и у науци његовог доба. Нама се чини да је таква могућност мини-

мална, ако је уопште има. Али је очигледно како постоји добра воља српске науке о књижевности да саму себе пропита у вези са чврстим ставовима које је некада заступала. То се најприје види у дорађеном издању *Историје српске књижевности* Јована Деретића, у којој су додати одјељци о алхамијадо, фрањевачкој, дубровачкој и бококоторској књижевности (Деретић, 2007: 254–271). У исто вријеме осјећа се и даље присутан опрез. На примјер, исказ „наши исламизирани сународници писали су и на свом матерњем језику” (Деретић, 2007: 255) као да се чини неупадљивијим у односу на мисао да су исламизовани Срби, поред оријенталних језика, писали и на српском. Фрањевачка дјела су на „народном језику штокавско-икавског или штокавско-ијекавског израза” (Деретић, 2007: 257), а дубровачка и бококоторска књижевност јесте „старија штокавска књижевност” (Деретић, 2007: 258). Ови детаљи ипак не утичу на општи став о културноисторијској важности враћања наведених појмова у корице прегледа српске књижевности. У том смислу, похвално је присуство дубровачке и бококоторске књижевности у едицији *Десет векова српске књижевности*.

Када је у питању средњовјековна ћирилска писменост Босне и Хума, процес побуђивања пажње за њу поприлично је унапредовао, тако да је овај корпус заузео чврсту позицију унутар система српске књижевности и писмености. Томе су припомогли и стручни часописи *Стари српски архив* (Београд, 2002–) и *Грађа о прошлости Босне* (Бања Лука, 2008–), у којима се, уз научни апарат, издаје дипломатичка грађа. Записи и натписи имају своје мјесто од колекције Љубомира Стојановића до новијих избора, попут оног *Стара српска поезија, записи и натписи, ареније* (2013) Томислава Јовановића.

Много је више ауторске аутоцензуре при помињању фрањевачких дјела у српској науци о књижевности, док се о алхамијадо остварењима готово и не говори. Фрањевци су се служили латинским и српским народним језиком, ријетко италијанским. Латиница је од 17. вијека међу фрањевцима из употребе лагано потискивала ћирилицу, којом су исписана дјела Матије Дивковића, Стјепана Матијевића, Павла Папића, Павла Посиловића, Стјепана Маргитића и неки манастирски љетописи (Pranjković, 2005: 7). Димитрије Богдановић одрицао им је припадност *старај* српској књижевности (Богдановић, 1980: 32), што је разумљиво, јер је његово полазиште поетичко. На исти начин ни дјела дубровачке књижевности не улазе у састав старе српске књижевности, као ни дјела народног стваралаштва. Богдановићев став није изопштио фрањевачку ћирилску писменост из српске културе, већ је њиме указано на поетичку неподударност ових дјела са дјелима насталим у оквиру поетике византијског круга. А симултано постојање поетички разнородних дјела не представља проблем ни на теоријској, ни на практичној равни. Питање фрањевачке ћирилске традиције мора се поставити на другачији на-

чин – не тако што ћемо просуђивати треба ли је укључити у корпус српске књижевности, већ тако што ћемо се запитати имамо ли икакв научни аргумент да је изузмемо из тог корпуса (ако аргументом не сматрамо сопствени доживљај). Увјерени смо да то не смијемо чинити и поред изузетно јаког утицаја нама савременог осјећања српске националне свијести, која нам сугерише другачији пут. Сви који су писали српским језиком обезбиједили су себи мјесто (и) у историји српске културе, па тако и поједини фрањевци.

Да ли је исти случај са алхамијадо књижевношћу? У вези с њом односи су још замршенији. Када се као критеријум узме језик, нема разлога за њено изопштење. Она је писана српским језиком, чијем су гласовном систему прилагођаване графеме арапског писма (Ваџићанин, 2013: 225). Но за старије периоде уведен је и поткритеријум: у старини је међу Србима искључиво била коришћена ћирилица. Према томе, алхамијадо књижевност припадала би другом културном амбијенту због употребе арапског писма, на шта су нас љубазно упутили рецензенти хрестоматије на којој смо радили, те смо припремљене примјере из алхамијадо корпуса изоставили (Дојчиновић, 2016). Рјешење „српски језик (тј. штокавско нарјечје) и ћирилица” као критеријум припадности српској књижевности на територији Босне и Херцеговине на први поглед чини се као прихватљиво. Али чим се искорачи ван њених граница, поменути критеријум постаје неодржив. Са њим се коси књижевна традиција старог Дубровника. Џиво Гундулић, поменимо само њега, добио је засебну књигу у едицији *Десет векова српске књижевности* (књига 12), а дјела је штампао латиницом. Фрањевци су списе штампали ћирилицом и латиницом, али се опет доживљавају као страни. Изгледа да је уведен додатни поткритеријум: естетско-идеолошка прихватљивост дјела. Да су фрањевци писали и драмске облике или спјевове, попут дубровачких писаца, не би било проблема да се и њихови омилитички састави уклопе у књижевноисторијске прегледе. Како то нису чинили, бар нам је до данас остало непознато, и преко њихових „придика” најчешће се прелази, јер не одговарају естетско-идеолошком осјећању, иако се код Матије Дивковића затиче „прва књижевна проза на штокавском нарјечју” (Деретић, 2007: 258).

Различити омјери ослањања на језик, писмо и естетско-идеолошки квалитет дјела условили су и разнородна рјешења. Очигледно је да су критеријуми бројни, каткад на граници произвољности. Свођење на научно најоправданији од њих – језик, даје сједећу слику. Стара српска писана баштина имала је неколико праваца, од којих је несумњиво најјачи и најуочљивији био онај ћирилски, развијан у оквирима византијског утицаја, више на књижевном (српскословенском) и далеко мање на народном (старосрпском) језику. Због квантитета, квалитета, територијалне и временске распоређености, постао је српски идентитетски одраз без премца. Латинично ства-

ралаштво (нпр. књижевност Дубровника), територијално и временски ограниченије, а идејно све удаљеније од основне струје свјетоназора српског народа, такође има веома битан, али не и доминантан удио у историји српске културе. Исти је случај са стваралаштвом фрањеваца на српском језику (који се идеолошки одмичу од основне матрице), као и дјелима записаним арабицом. Они се по утицају на српски идентитет данас не могу носити са српскословенским и старосрпским ћирилским текстовима, али их то не чини несрпским. Напротив, поглед на стару српску писану баштину једино је потпун ако се у обзир узму сви поменути чиниоци.

ЛИТЕРАТУРА

- Barac, Antun. *Jugoslavenska književnost*. Zagreb: Matica hrvatska, 1954.
- Bačićanin, Fuad. „Alhamijado književnost: opšti pogled”. *Philologia Mediana*, 5 (2013). 253–266.
- Blau, Otto. *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler*. Leipzig: F.A. Brockhaus, 1868.
- Богдановић, Давид. „Јован Грчић: Историја српске књижевности”. *Школски вјесник*, 11/01 (1904). 62–64.
- Богдановић, Димитрије. *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1980.
- Боичъ, Лазар. *Памятникъ мужемъ у славено-сербскомъ книжеству славнымъ*. Пешта, 1815.
- Васиљевић Илић, Славица. *Српска средњовјековна књижевност и култура у дјелу Владимира Ђоровића*. Бања Лука: Филозофски факултет, 2007.
- Вељковски, Југослав. „Улога листа Бошњак у пропагирању Калајеве бошњачке политике 1891–1903”. *Култура јолиса*, 2–3 (2005). 471–489.
- Гавриловић, Андра. *Историја српске и хрватске књижевности и словенско-народног језика*. Београд: Штампарија „Давидовић”, 1910.
- Грковић Мејдор, Јасмина. „Средњовековно језичко наслеђе Босне и Херцеговине”. *Језик и њисмо у Републици Српској*. Пр. Слободан Реметић. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2012. 17–35.
- Грчић, Јован. *Историја српске књижевности*. Нови Сад: Браћа М. Поповића, 1906.
- Даничић, Ђура. „Почетак српске књижевности”. *Књига Ђуре Даничића*. Ур. Војислав Ђурић. Београд: Српска књижевна задруга, 1976. 142–151.
- Деретић, Јован. *Историја српске књижевности*. Београд: Sezam Book, 2007.

- Дојчиновић, Данијел (пр.). *Сџара српска њисменосџи у Босни и Херцеџовини: средњи вијек и њериод османске власџи*. Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2016.
- Драгојловић, Драгољуб. *Исџорија српске књижевносџи у средњовековној босанској држави*. Београд: Службени гласник, 2009.
- Јаџић, Vatroslav. *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*. Zagreb: Stamparija Dragutina Albrechta, 1867.
- Јовановић, Томислав (пр.). *Сџара српска њоезија, заџиси и најџииси, аренџе*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- Кемурa, Sejfudin i Vladimir Ćorović. *Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslims: aus dem XVII., XVIII. und XIX.* Sarajevo: B.-H. Institut für Balkanforschung, 1912.
- Комбол, Миловил. *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska, 1945.
- Краљаџић, Томислав. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903)*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1987.
- Кунa, Herta. „Bosanski rukopisni kodeksi u svijetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog”. *Radovi sa simpozijuma Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*. Zenica: Muzej grada Zenica, 1973. 89–102.
- Кунa, Herta. *Hrestomatija starije bosanske književnosti. Knjiga I (Srednjovjekovna književnost i hrvatska književna tradicija)*. Sarajevo: Svjetlost, 1974.
- Кунa, Херта, Павао Анђелић, Петар Пејчиновић, Мухамед Хаџијахић и Војислав Максимовић. *Босанскохерцеџовачка књижевна хрестџомаџија. Књија I. Сџарија књижевносџи*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника, 1974.
- Кунa, Herta. „Dragutin Prohaska: Das Kroatisch-Serbische Schriftuum in Bosnien und Herzegowina, Zagreb, 1911”. *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja*. Ur. Midhat Begić. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1976. 9–25.
- Кунa, Herta. *Srednjovjekovna bosanska književnost*. Sarajevo: Међународни форум Bosna, 2008.
- Летић, Бранко. „Неки проблеми проучавања старије литературе у БиН нарочито с обзиром на српску књижевну традиџију”. *Годишњак одјелjenja за књижевност*, III–IV (1976). 15–23.
- Летић, Бранко. „Атрибут српски за језик и писмо у старим документи-ма и књижевним делима.” *Језик и џисмо у Републици Српској*. Пр. Слободан Реметић. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2012. 135–150.
- Ловреновић, Дубравко. *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387–1463*. Zagreb, Sarajevo: Sinopsis, 2006.
- Ловреновић, Дубравко. *Povijest est magistra vitae (O vladavini prostora nad vremenom)*. Sarajevo: Rabić, 2009.
- Милосављевић, Петар. *Сисџем српске књижевносџи*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека, 1996.

- Murko, Matija. *Geschichte der ältern slawischen Literaturen*. Leipzig: C. F. Amelangs Verlag, 1908.
- Новаковић, Стојан. *Историја српске књижевности*. Београд: Државна штампарија, 1867.
- Новаковић, Стојан. „Прилози к историји српске књижевности”. *Гласник српској ученој друштва* 9.16 (1869): 220–255.
- Новаковић, Стојан. *Историја српске књижевности*. Београд: Државна штампарија, 1871.
- Остојић, Тихомир. *Историја српске књижевности*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1923.
- Павловић, Драгољуб. *Старија југословенска књижевност*. Београд: Научна књига, 1971.
- Петровић, Драгољуб. *Српски језички зајерци*. Београд: Мирослав, 2013.
- Пыпин, Александр Николаевич и Владимир Данилович Спасович. *Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ*. С-Петербургъ: Въ типографіи О. И. Бакста, 1865.
- Пыпин, Александр Николаевич и Владимир Данилович Спасович. *История славянскихъ литературъ*. С-Петербургъ: Изданіе типографіи М.М. Стасюлевича, 1879.
- Porović, Pavle. *Jugoslovenska književnost*. Cambridge: University Press, 1918.
- Поповић, Павле. *Прејед српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Pranjković, Ivo. Predgovor. *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine od XIV. do sredine XVIII stoljeća*. Ivo Pranjković. Sarajevo: Matica hrvatska, HKD Napredak, 2005. 5–45.
- Prohaska, Dragutin. *Das Kroatisch-Serbische Schriftuum in Bosnien und Herzegowina (von den Anfängen im XI. bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX. Jahrhundert)*. Zagreb: Verlag der Buchhandlung Mirko Breyer, 1911.
- Prohaska, Dragutin. *Pregled hrvatske i srpske književnosti do realizma 1880*. Zagreb: Vlastita naklada, 1919.
- Radojčić, Đorđe Sp. *Antologija stare srpske književnosti (XI–XVIII veka)*. Beograd: Nolit, 1960.
- Радојичић, Ђорђе Сп. *Развојни лук старе српске књижевности. Текстови и коментари*. Нови Сад: Матица српска, 1962.
- Радојичић, Ђорђе Сп. *Књижевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба*. Нови Сад: Матица српска, 1967.
- Реметић, Слободан (пр.). *Језик и њисмо у Републици Српској*. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2012.
- Савковић, Милош. *Југословенска књижевност 1*. Београд: Издање кредитне и припомоћне задруге професорског друштва, 1938.
- Саџак, Младенко. *Старожитности Босне и Хума. Српски народ, његов језик и религија у старим њовељама Босне и Хума*. Бања Лука: Арт принт, 2014.

- Стефановић Караџић, Вук. *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*. Беч: Штампарија Јерменског манастира, 1849.
- Терзић, Славенко. „Бењамин Калај и српско питање”. *Catena mundi I*. Пр. Предраг Р. Драгић Кијук. Београд: Catena mundi д. о. о., 2014. 351–357.
- Трифунковић, Ђорђе. *Крајњак ирејлед јујословенских књижевности средњега века*. Београд: Филолошки факултет, 1976.
- Трифунковић, Ђорђе. *Азбучник српских средњовековних књижевних јојмова*. Београд: Нолит, 1990.
- Ђоровић, Владимир. *Босна и Херцеговина*. Београд: Српска књижевна задруга, 1925.
- Џвијић, Јован. *Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем*. Београд: Државна штампарија, 1908.
- Šafařík, Paul Joseph. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Prag: Verlag von Friedrich Tempsky, 1826.
- Шафарик, Павел Јозеф. *Историја српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Вукова задужбина: Матица српска, 2004.
- Šurmin, Đuro. *Povjest književnosti hrvatske i srpske*. Zagreb: Knjižara Lav. Hartmana, 1898.

Danijel Dojčinović

The Literary-Historical Context of the Old Serbian Written Culture in Bosnia and Herzegovina

Summary

The paper is based on the examination of the main literary-historical overviews of the Serbian literature, conducted with the aim of checking the treatment of the written heritage in the Serbian language (both literary and folk) on the territory of today's Bosnia and Herzegovina, in the period ranging from the first monuments until the beginning of the new, modern concept of literature. A characteristic understanding of nationality in this part of the Balkan Peninsula, which presupposes relating the national identity not to the country, but to the awareness of the genetic and ethnic attachments, caused an overflow of national cultures out of the countries in which these cultures were of a majority (e.g. Serbian into Croatia, Croatian into Bosnia, etc.). Owing to the linguistic uniformity, the written culture of this part of Europe is harder to ascribe to one ethnic community outside the territory in which it is physically and culturally the most dominant. This is especially true in the case of Bosnia and Herzegovina, which has no uniform national or religious identity, but is the heritage of the Serbians, the Croatians, and of late of the Bosniaks, as well. It is

well-known that the attitude toward the Serbian identity has changed considerably in the past two centuries. The concept according to which the Serbians are all who speak in the Shtokavian dialect, regardless of the religion, has become narrower with time. These changes were significantly furthered by Austria-Hungary, which strived to build a separate Bosnian identity independent of the Serbians and Croatians, for the sake of its own political goals. Pavel Jozef Šafárik, author of the first historical overview of the Serbian literature (1865), based his views on the position of the Serbians as the speakers of the Shtokavian dialect, which was also done by the Russian literary historian Aleksandr Nikolaevich Pypin (1865). Vatroslav Jagić (1867), on the other hand, made a distinction between the Serbians and the Croatians on the basis of the religion, not the language. Nevertheless, he regarded the old written heritage of Bosnia and Herzegovina as Serbian, just like Stojan Novaković did (1867, 1871). An important shift in the attitude towards this literary corpus occurred during the patronage of Austria-Hungary, which first occupied Bosnia and Herzegovina (1878), and then annexed it (1908). From this time on, the story about the identity of the inhabitants and along with it of the cultural heritage of Bosnia and Herzegovina has been gaining in relevance. A representative of such newly-advocated way of thinking was Matija Murko, whose history of the old Slavic literatures (1908) declared all medieval written heritage of Bosnia and Herzegovina Bogomilist, thus detaching it from the Serbian cultural sphere. The same was done by Dragutin Prohaska (1911). Both studies were written in German, which further facilitated their influence on the wider intellectual surroundings. Owing to this, the Serbian historians, as well, slowly have begun to speak about a specific Bosnian-Herzegovinian (Bogomilist) character of the monuments, the script, etc. and they have been increasingly careful in connecting it with the Serbian heritage. Particularly contributing to this was the idea of Yugoslavism, which, largely to the detriment of the Serbian tradition, equalized the naming. However, the connection with the rest of the Serbian literature was never completely severed, even when it was camouflaged with the name of Yugoslavia. The paper follows the path up to the moment of the renewed and increasingly open references to the monuments from this territory made by the Serbian literary historians. This specific rehabilitation is not finished, since there are works, primarily those of the Franciscan and Aljamiado literatures, which are still waiting to take their place in the history of the Serbian literature and culture (as well).

Keywords: history of Serbian literature, monuments of old literature, corpus of Serbian literature, Cyrillic, Serbian identity.

Примљено 6.3.2017.

Прихваћено 11.6.2017.